

LATINSKI JEZIK U ŠKOLSTVU BOSNE I HERCEGOVINE OD 1918. DO 1941. GODINE

Apstrakt: U radu se prati razvojni put latinskog jezika i promatra njegovo mjesto i uloga kao nastavnog predmeta u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine. Latinski jezik je sagledan kroz prizmu školstva i prosvjetne politike Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) u Bosni i Hercegovini. Na osnovu sakupljene arhivske građe predstavljeni su nastavni planovi i programi za gimnazije iz tog perioda. Prema donesenim nastavnim planovima vidljivo je koliki je bio fond časova, koliko se godina i u kojim gimnazijskim smjerovima učio latinski jezik. Analizom nastavnih programa predstavljeni su nastavni sadržaji koje su učenici trebali da usvoje tokom školovanja. Na osnovu toga došlo se do spoznaje u kojoj mjeri i s kolikom pažnjom se izučavao ovaj nastavni predmet u bosanskohercegovačkim školama istraživanog perioda.

Cljučne riječi: školstvo BiH u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji), gimnazije u BiH (državne, konfesionalne), latinski jezik, nastavni planovi i programi za latinski jezik.

Uvod

Novonastala država Kraljevina SHS, kasnije Kraljevina Jugoslavija, sa uspostavom svoje vlasti čini niz reformi u oblasti školstva i prosvjetne politike. Bosna i Hercegovina, koja je postala sastavni dio nove države, donosi koncepciju obrazovanja naslijeđenu iz doba Austrougarske monarhije. U početku nova država nastoji da kroz obrazovni sistem oživi ideju narodnog i kulturno-političkog jedinstva, te da ukloni naslijeđe prethodne vlasti. Ministarstvo prosvete, sa sjedištem u Beogradu, direktno je odlučivalo o metodama, sadržajima, ciljevima, nastavnim planovima i programima, udžbenicima i svakoj drugoj organizaciji nastavnog procesa. Kroz jedinstvene zakone o školama i ujednačavanje nastavnog procesa provodila se unifikacija školstva. Unifikacija je tekla dugo i sporo, donošenjem raznih odluka i odredbi vezanih za škole.

Veliki problem u sprovođenju jedinstva prosvjetne politike bila je administrativna organizacija školskog sistema naslijeđena iz perioda Austrougarske. Naime,

postojalo je više ministarstava koja su vodila brigu o školstvu. Tako je Ministarstvo prosvete prvobitno svoju dužnost obavljalo preko prosvjetnih organa ranijeg perioda. Prosvjetnu politiku u Bosni i Hercegovini prvobitno je sprovodilo Ministarstvo unutrašnjih dela (krajem 1918. i početkom 1919. godine), koje je davalo instrukcije prvo Narodnoj, a potom Zemaljskoj vladi. Ovlašćenja su vremenom sužavana i ukidana, te je Zemaljska vlada radila sa četiri svoja povjerenstva, od ranijih deset, do Vidovdanskoг ustava 1921. godine, a to su: pravosuđe, unutrašnji poslovi, poljoprivreda, prosvjeta i vjere. Poslije toga je formirano Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, pri Pokrajinskoj upravi za BiH. I ono će vremenom gubiti svoj značaj i biti konačno ukinuto sa uspostavom velikih župana, a njegova nadležnost prenesena na prosvjetno odjeljenje velikog župana određene oblasti. Ujedinjenjem Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu ujedinjeno je šest različitih pravnih područja sa šest posebnih zakonodavstava: prvo područje Kraljevina Srbija, drugo Crna Gora, treće Hrvatska, Slavonija, Lika, Kordun i južni Srem, četvrto Vojvodina, Međimurje i Prekomurje, peto Slovenija, Dalmacija i dijelovi Istre i šesto područje teritorija Bosne i Hercegovine. Ujedinjenje tih područja je podrazumijevalo i ujednačavanje zakonodavstava za različita područja života i djelovanja, pa tako i za ona koja su se odnosila na prosvjetnu djelatnost. U toj oblasti bilo je na desetine različitih zakona.¹ Proces regulisanja i ujednačavanja pravnih normi iz oblasti školstva nova država je počela sprovoditi odmah, donoseći uredbe, naredbe, raspise i pravilnike, a potom i zakone. Nakon uspostave Šestojanuarske diktature ukinuto je 37 raznih pokrajinskih zakona i naredbi i uspostavljeni jedinstveni školski zakoni za cijelu zemlju.

Kraljevina SHS je donijela niz novih zakona i uredbi koje su se odnosile na školstvo i to uglavnom objavljenih u *Školskom glasniku*, koji će kasnije promijeniti ime u *Prosvetni glasnik*, i u *Narodnom jedinstvu*. Intencija novih zakonodavnih mjera je bila potiskivanje naslijeđenog austrougarskog školskog sistema u svim pokrajinama koje su bile pod njenom vlašću, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Prve naredbe i odluke su se odnosile na zvanični jezik i pismo u nastavi, insistirajući na srpskom ili hrvatskom jeziku, sa ravnopravnom upotrebom oba pisma, što se daje na volju i izbor nastavnica i samim učenicima. Donesene su i naredbe o uklanjanju oznaka prethodne vlasti, zatim naredbe koje se odnose na nastavne sadržaje i udžbenike, posebno iz istorije i geografije, stavljajući u središte učenja Srbe, Hrvate i Slovence, a zanemarujući istoriju i geografiju Austrougarske monarhije. Ministarstvo prosvete je donijelo i naredbe o popisu djece dorasle za školu, zabrani polaska u škole sa stranim jezikom djeci čiji je maternji jezik srpsko-hrvatsko-slovenački, obnovi dobijenog sertifikata "prava javnosti" konfesionalnih i privatnih škola, o broju učenika u odjeljenjima sa stranim nastavnim jezikom, o kvalifikacijama učitelja i nastavnika stranaca itd.²

¹ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, II, Beograd 1997, preuzeto iz: Lejla Vasić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1929*, Banja Luka 2000

² Lejla Vasić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1929*, doktorska disertacija, Banja Luka 2000

U periodu 1918–1929. u BiH se povećao broj opšteobrazovnih škola koje su pripadale resoru Ministarstva prosvete. Po naslijeđenom školskom sistemu radilo se sve do konačnog usvajanja niza zakona 1929–1933. godine, čime je stvoren preduslov za razvoj jedinstvenog školskog sistema Kraljevine Jugoslavije, čemu se i težilo sve vrijeme. Prije toga u školama su postojali pojedinačni školski sistemi, koji će kasnije biti integrisani u jedan zajednički školski sistem. U procesu reformi zanatske škole se profiliraju prema potrebama tadašnjeg društva i povećavaju im se opšteobrazovni sadržaji. Gimnazija, i pored svih nastojanja da se programski osavremeni, ostaje nepromijenjena (gimnazijski ili klasični, realnogimnazijski i realni smjer). Ona je zadržala strogo opšteobrazovni profil, prema kojem su se rangirale sve ostale škole. Prirodne nauke su sve više potiskivale klasični lingvistički model obrazovanja. Reforma školstva je bila neminovna, ali se njoj pristupilo parcijalno (bifurkacija i trifurkacija gimnazije).

Iz rečenog proizlazi zaključak da je školska politika neizostavni segment cjelokupne politike svake države. Kraljevina SHS u početku nije imala jasnu koncepciju školstva i obrazovanja, pa se u početku radilo po propisima i programima naslijeđenim iz prethodne države. Vremenom se težilo što većem jedinstvu svih škola, na svim područjima, pa su u skladu s tim donošeni mnogobrojni propisi (uredbe, naredbe, ukazi) koji su se odnosili na rad škola, planove, programe, obrazovne sadržaje, udžbenike itd. Ministarstvo prosvete, sa sjedištem u Beogradu, vremenom je sve više oduzimalo kompetencije organa prosvjete koji su ranije radili pri zemaljskim i pokrajinskim upravama. Centralizacija vlasti, a samim tim i školstva, naročito je bila izražena nakon Šestojanuarske diktature. U novom Ustavu iz 1931. godine naglašeno je da se rad škole mora bazirati na narodnom jedinstvu i vjerskoj toleranciji.

Latinski jezik – nastavni predmet u gimnazijama BiH od 1918. do 1941. godine

Školstvo i cjelokupni njegov sistem nije imao dugu tradiciju u BiH. Ono se počelo razvijati sa dolaskom Austrougarske, a u duhu državne politike tog vremena. Kasnije, za vrijeme Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), taj razvoj teče polako i postepeno, jer nije postojao jasan cilj i program razvoja školstva. U takvim okolnostima i uslovima gimnazije – državne i konfesionalne – nastavljaju sa radom. Prosvjetna politika nove države zasnivala se na unifikaciji školstva, koja je izvršena 1929–1933. godine donošenjem niza zakona, s tim što se dotad radilo po propisima naslijeđenim iz prethodnog perioda. Unitarizam i vjerska tolerancija bile su glavne odlike na kojima se zasnivala prosvjetna djelatnost. U srednje škole su ubrajane gimnazije (državne i konfesionalne), učiteljske škole, građanske škole (državne i privatne; konfesionalne – rimokatoličke), srednje stručne škole i dr. Prema pregledanim nastavnim planovima i programima, latinski jezik se izučavao samo u gimnazijama (državnim i konfesionalnim), pa ćemo dalje pratiti njihov rad.

Bosna i Hercegovina je za vrijeme četrdesetogodišnje austrougarske vladavine imala šest potpunih gimnazija (Sarajevo – 2, Mostar, Banja Luka, Tuzla i Bihać).

Poslije Prvog svjetskog rata te gimnazije nastavljaju sa radom. Pored njih, Pokrajinska uprava za BiH 1920/21. godine otvara i gimnazije u Brčkom, Bijeljini, Prijedoru, Derventi, Livnu, Foči, Gacku i Trebinju, a 1923/24. i u Stocu. Ove su gimnazije vremenom doživljavale transformacije, pa su neke iz nižih pretvorene u potpune (Bijeljina, Prijedor, Trebinje), dok su gimnazije u Foči, Stocu i Gacku zatvorene. Smatralo se da je ukidanje gimnazija neopravdano, ali je vlast kao svoje argumente navodila nedostatak sredstava i profesorskog kadra, te mali broj učenika. One koje su opstale i ostale nastavile su sa radom, u početku po zatečenim nastavnim planovima i programima, zakonima i propisima. Velikih razlika i odstupanja u programima i samom radu gimnazija nije bilo, a ponajmanje u oblastima koje su bile u sastavu Monarhije. Vremenom je sve više rasla težnja za ujednačavanjem nastavnih planova i programa i stvaranju jedinstvenog koncepta školstva. Reforme su počele 1925/26. za niže razrede, a za više 1927/28. godine (za V i VI razred). Zakon o srednjim školama, kojim su regulisani planovi i programi, ispiti, ocjenjivanje i cjelokupna organizacija školske godine, donesen je 1929. godine. Školske 1930/31. godine je donesen jedinstven plan i program za sve škole.³ Time je nakon dugog i u etapama sprovedenog ujednačavanja završena unifikacija školstva.

Privatne (konfesionalne) škole u BiH imaju dužu tradiciju od državnih. Naime, za vrijeme turske vladavine nije postojao razvijen školski sistem niti državne škole. Sva briga oko obrazovanja je prepuštena vjerskim zajednicama. Turski školski zakon donesen 1869. godine, ujedno i prvi školski zakon u BiH, odnosio se na obaveze države prema školama. Njegovim donošenjem omogućeno je osnivanje posebnih škola, kao i zajedničkih za muslimansku i hrišćansku djecu. Osnovane su škole koje su pohađala muslimanska djeca, a u kojima je bio mali ili gotovo niti jedan postotak hrišćanske djece. Iz tog razloga počele su se osnivati škole za pravoslavnu i katoličku djecu. Sa dolaskom Austrougarske u Bosnu i Hercegovinu konfesionalne škole nastavljaju sa radom, iako je nova vlast težila njihovom ukidanju, tj. pretvaranju u interkonfesionalne. Otvaraju se državne škole za svu djecu. One postaju konkurencija konfesionalnim, ali ih bitno ne ugrožavaju. Konfesionalne škole i dalje izdržavaju i finansiraju vjerske zajednice. Iste škole nastavljaju da egzistiraju i poslije Prvog svjetskog rata. Kraljevina SHS (Kraljevina Jugoslavija) ne ukida zatečene škole, a one koje su tražile pravo javnosti (mogućnost nastavka školovanja u srednjim i stručnim školama, na fakultetima i visokim školama, priznavanje kvalifikacija) morale su da rade po pravilima, propisima i državnim zakonima o školstvu koje je propisivalo Ministarstvo prosvete, čime su bile izjednačene sa državnim školama. Država je ukinula privatne osnovne škole koje su pohađala djeca kolonista i u kojima se nastava izvodila na njihovom maternjem jeziku (njemačkom i mađarskom). Niže i srednje privatne škole sa konfesionalnim obilježjima su bile podijeljene na one sa opšteobrazovnim programima, koje su pružale mogućnost nastavka svjetovnog školovanja, i one koje su obrazovale sveštениčki kadar za potrebe vjerske zajednice.

³ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, Sarajevo 1984, str. 90.

Država je dotirala ili u potpunosti finansirala neke konfesionalne škole sa opšteobrazovnim programima, jer su im planovi i programi bili usklađeni sa planovima i programima državnih škola. U privatne srednje škole ubrajale su se katoličke gimnazije, jedna učiteljska škola i Šerijatska gimnazija. Budući da su imale status javnih škola, njihovi planovi i programi se nisu razlikovali od onih u javnim (državnim) školama, osim što je u gimnazijama više bila zastupljena nastava iz klasičnih jezika (posebno latinskog) i vjerska nastava.

Konfesionalne gimnazije sa pravom javnosti bile su Nadbiskupska gimnazija u Travniku, Franjevačka gimnazija u Visokom i Franjevačka gimnazija u Širokom Brijegu.

Nadbiskupska gimnazija u Travniku, osnovana 1882. godine od strane isusovaca koji su došli u BiH za vrijeme austrougarske okupacije, bila je potpuna gimnazija klasičnog smjera sa pravom javnosti. Franjevačka gimnazija u Visokom nastala je spajanjem nižih gimnazija iz tri samostana (Kreševo, Fojnica i Kraljeva Sutjeska), od kojih je 1882. godine nastala jedna škola u Kreševu. Potom je ista preseljena u Guču Goru i, konačno, 1900. godine, u Visoko. Prvobitno je bila šestorazredna gimnazija, iz koje se razvija potpuna gimnazija klasičnog smjera (1913/14) sa pravom javnosti. U Kraljevini SHS je, 1920. godine, na tri godine dobila privremeno pravo javnosti, a 1924. trajno. Franjevačka gimnazija u Širokom Brijegu, osnovana 1844. godine, vremenom se razvila u potpunu gimnaziju i stekla pravo javnosti u Austrougarskoj monarhiji. Ona u novonastaloj državi nastavlja sa radom kao gimnazija klasičnog smjera sa pravom javnosti, koje joj je ponovo potvrđeno 1924. godine. Ni u jednoj od navedenih gimnazija nisu se mogla školovati ženska djeca. Konfesionalnim se pribraja i Šerijatska gimnazija u Sarajevu, jedino iz razloga što su u nju upisivana isključivo muslimanska djeca, mada je školu osnovala (1918) i izdržavala država. Ova gimnazija je radila po planovima i programima državnih realnih gimnazija, s tim što je izdvajana vjerska nastava i učenje arapskog i turskog jezika.⁴

U gimnazijama, kako državnim tako i konfesionalnim, latinski jezik je imao važno mjesto i ulogu, o čemu svjedoče nastavni planovi i programi iz tog perioda. Nastavljeno je sa tradicionalnim načinom obrazovanja, gdje su gimnazije proizvodile društvenu elitu, buduće državne činovnike koji će svojim opštim i humanističkim obrazovanjem biti od velike pomoći državi i njenim poslovima. U gimnazijama se dobijalo opšte obrazovanje koje je otvaralo put ka daljnjem školovanju ili dobrom činovničkom namještenju. Takvo tradicionalno obrazovanje podrazumijevalo je učenje latinskog jezika, kojem je posebna pažnja posvećivana u gimnazijama klasičnog smjera.

Nastavni planovi i programi za latinski jezik

Bosna i Hercegovina je ulaskom u novu državu Karaljevinu SHS (Kraljevinu Jugoslaviju) sa sobom donijela školske zakone naslijeđene iz Austrougarske monar-

⁴ Mitar Papić, citirano djelo, str. 151–154.

hije. Osim nje, posebne zakone su imale i dvije nezavisne države koje su se ujedinile – Srbija i Crna Gora. Ujednačavanje normativne djelatnosti u oblasti školstva počelo je odmah po ujedinjenju, ali je proces teкао sporo i u etapama. Na početku unifikacije školstva zakoni su prvobitno zamijenjeni administrativnim mjerama. Sve glavne odluke vezane za školski obrazovni sistem nazivane su naredbama. One su objavljivane u službenom listu za škole, koji se prvobitno zvao *Školski glasnik*, a kasnije je preimenovan u *Prosvetni glasnik*.⁵ Osim ovog glasila, postojalo je i *Narodno jedinstvo*, službeni organ Vlade, u kome su takođe objavljivani neki propisi. Naredbe su se odnosile na promjene nastavnih planova i programa, na vrste ispita u školama, regulisanje skraćenog školovanja, osposobljavanje nastavnog kadra, vaspitne zadatke škole i druge aktivnosti. Posebnu vrstu školskih propisa čine odluke ministra prosvjete, koji donosi i sve pravilnike o radu škola. Uputstva su donosili načelnici Ministarstva prosvjete za odgovarajuće škole (Odjeljenje za osnovne škole i Odjeljenje za srednje škole). Uputstva su bila privremena, a odnosila su se na školske proslave, organizovanje školskih kuhinja, đачkih ekskurzija i dr. Raspise koji su upućivani banskim upravama ili direktno školama donosio je ministar prosvjete ili njegov pomoćnik. Rad prosvjetnih odjeljenja u banovinama temeljio se na uskoj saradnji sa prosvjetnim odsjecima u sreзу, školskim nadzornicima i direktorima škola i odnosio se uglavnom na administrativne stvari vezane za škole.

Sve naredbe, odluke, uputstva i raspisi donošeni su brzo, često pogrešno i mijenjali su se sa svakom promjenom vlade. Tek nakon šestog januara 1929. godine doneseni su i objavljeni jedinstveni zakoni o školama, čime je ukinuto 37 raznih pokrajinskih zakona i naredbi. Među donesenim zakonima je i Zakon o srednjim školama (potpisan 31.8.1929, objavljen 17.9.1929). Glavni prosvetni savet, organ Ministarstva prosvete, osim savjetodavnih kompetencija radio je i na pripremi školskog zakonodavstva, nastavnih planova i programa, pregledu i odobravanju udžbenika i literature i svim ostalim pitanjima vezanim za nastavni kadar (kvalifikacija, premješ-taj, otpuštanje, penzionisanje itd.). Savjet su činili predstavnici zemaljskih vlada, pokrajinskih uprava, sva tri univerziteta u zemlji, predstavnici Jugoslovenskog učiteljskog udruženja i Proforskog društva.⁶ U početku se, zbog pomanjkanja jedinstvenih školskih zakona, pristupilo izradi jedinstvenih nastavnih planova i programa. Prvobitno je izvršena revizija već postojećih, iz kojih je uklonjeno sve što je podsjećalo na prethodnu vlast i njenu ideologiju, potom su u programe uneseni novi sadržaji, a onda su izrađivani planovi.

Gimnazije su u novoj državi u početku radile kao humanističke gimnazije po zatečenim nastavnim planovima i programima, sa latinskim jezikom od prvog i grč-

⁵ *Školski glasnik* izlazio je od 1909. do 1923. godine. *Prosvetni glasnik*, organ Ministarstva prosvete, objavljivao je školske propise, bavio se pitanjima pedagoške teorije i prakse, a od 1926. objavljuje isključivo službene tekstove koji se odnose na cjelokupni resor prosvjete. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*; Sarajevo 1984, str. 203.

⁶ *Sto godina Prosvetnog saveta Srbije 1880–1980*, Beograd 1980, str. 38; preuzeto iz: Lejla Vasić, citirano djelo, str. 360.

kim od trećeg razreda. Školske 1919/20. godine sprovedena je reforma kojom su bila zahvaćena posebno prva tri razreda, u kojima su ukinuti klasični jezici. Ostali razredi rade po starom nastavnom planu, sa izvjesnim modifikacijama. U gimnazijama je redukovan broj časova latinskog sa šest na pet u četvrtom i petom, a sa pet na četiri u sedmom razredu, dok je u realnim gimnazijama redukovan sa pet na četiri od četvrtog do osmog razreda. Ti časovi su dati nastavnom jeziku, a njihova nadoknada bi bila moguća dobrim izborom lektire. Time se humanistička gimnazija sve više transformisala u realnu. Bifurkacija gimnazije izvršena je školske 1920/21. godine podjelom na dva smjera: gimnazijski (humanistički) i realnogimnazijski. Učenici se od četvrtog razreda opredjeljuju za humanistički ili realni smjer. Humanistički smjer je podrazumijevao učenje latinskog od četvrtog i grčkog jezika od petog razreda, a u realnogimnazijskom je više zastupljeno učenje živih jezika. U ponovo izmijenjenom nastavnom planu iz 1921/22. godine u oba smjera se uvodi latinski u trećem razredu. Bosanskohercegovačke gimnazije su 1923. godine otvorile i treće odjeljenje, pa su tako postojala tri smjera: gimnazijski (humanistički), realno-gimnazijski i čisto realni smjer. Nastavni plan je isti za prva tri razreda. Gimnazijski smjer uvodi u četvrtom latinski, a u petom razredu grčki jezik. Realnogimnazijski smjer u petom uvodi latinski, koji se uči u manjem obimu, dok se u čisto realnom smjeru klasični jezici uopšte ne izučavaju. Čisto realni smjer je ubrzo prestao sa radom, jer za njega nije postojalo interesovanje učenika. Reforma nastavnih planova nastavljena je školske 1924/25. godine. Novi nastavni plan se odnosio na niže razrede svih državnih gimnazija, ali je ujednačen tek 1926/27. godine. U višim razredima se nastavilo raditi po starom nastavnom planu. Ujednačavanje nastave u petom i šestom razredu izvršeno je 1927/28. školske godine, a narednih godina u sedmom i osmom, a konačno je završeno 1930/31. šk. godine. U nastavku su predstavljeni nastavni planovi, iz kojih smo izdvojili samo klasične jezike, latinski i grčki.

Nastavni plan koji vrijedi samo za šk. god. 1919/20. ⁷																								
	I		II		III			IV			V			VI			VII			VIII				
P R E D M E T I						g	rg	r		g	rg	r		g	rg	r		g	rg	r		g	rg	r
Latinski	-	-	-	-	-	5	4	-	5	4	-	-	5	4	-	-	4	4	-	-	5	4	-	-
Grčki	-	-	-	-	-	4	-	-	5	-	-	-	5	-	-	-	4	-	-	-	4	-	-	-

Nastavni plan gimnazija za šk. 1922/23. godinu. ⁸												
Gimnazijski klasični (g), realnogimnazijski (rg) i realni (r) smjer												

⁷ Naredba Zemaljske vlade od 28. avgusta 1919, broj 163.339, kojom se određuje promjena nastavnog plana u srednjim školama Bosne i Hercegovine početkom šk. 1919/20. godine, *Školski glasnik*, Sarajevo, decembar 1919, komad 11–12, str. 124.

⁸ Nacrt nastavnog plana za reformisanu nastavu u srednjim školama u Bosni i Hercegovini za 1922/23. školsku godinu, *Školski glasnik*, Sarajevo, decembar 1922, komad 8–12, str. 77. Kod Lejle Vasić, citirano djelo, str. 547, nastavni plan se razlikuje u broju časova kod nekih predmeta, a samim tim i ukupan zbir časova nedjeljno. Latinski jezik kod svih navedenih ima isti broj časova.

P R E D M E T I	Reformisana nastava									Po starim nastavnim osnovama							
	Zajednička osnova			IV		V			VI			VII			VIII		
	I	II	III	g	rg	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r
Latinski jezik	-	-	-	5	-	5	4	-	5	4	-	4	4	-	5	4	-
Grčki jezik	-	-	-	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-

Nastavni plan iz školske 1924/25. godine ⁹																	
P R E D M E T I	Zajednička osnova			IV		V			VI			VII			VIII		
	I	II	III	g	rg	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r
Latinski jezik	-	-	-	5	-	5	4	-	5	4	-	4	4	-	5	4	-
Grčki jezik	-	-	-	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-

Kako su se nastavni planovi i programi često mijenjali u težnji njihova poboljšanja i ujednačavanja, tako je Ministarstvo prosvete 1927. godine donijelo novi nacrt nastavnih planova za realne i klasične gimnazije, koji je uskoro ponovo pretrpio izmjene.¹⁰

Nastavni plan za realne gimnazije iz 1927. godine											
P R E D M E T I	RAZREDI										
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIIIa	VIIIb	Svega
Latinski jezik	-	-	-	-	5	4	6	2	6	3	21/14

Nastavni plan za klasične gimnazije je imao veći broj časova, što se vidi iz sljedeće tabele:

Nastavni plan za klasične gimnazije iz 1927. godine: ¹¹										
P R E D M E T I	RAZREDI									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Svega	
Latinski jezik	-	6	6	6	5	5	5	5	38	
Grčki jezik	-	-	-	-	6	6	6	6	24	

Privremeni nastavni plan i program za više razrede realnih gimnazija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ministar prosvjete propisuje umjesto nastavnog plana propisanog Odlukom 3. maja 1927. godine radi izjednačavanje nastave. Time je novopropisani plan i program važeći za školsku 1927/28. godinu.¹²

Privremeni nastavni plan za školsku 1927/28. godinu						
P R E D M E T I	V	VI	VIIa	VIIb	VIIIa	VIIIb

⁹ Đorđe Pejanović, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1953, str. 210.

¹⁰ *Prosvetni glasnik*, broj 3. i 4, 1927, god. XLIII, str. 154.

¹¹ *Ibidem*, str. 154.

¹² *Prosvetni glasnik*, broj 8, 1927, god. XLIII, str. 426.

Latinski jezik	5	4	5	2	5	3
-----------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

U gimnazijama realnog smjera umjesto klasičnih jezika učili su se živi jezici (francuski i njemački). Zakonom o srednjim školama iz 1929. godine gimnazija se dijelila na tri smjera: realna gimnazija, klasična i realka. Realna gimnazija je bila opšteg tipa. U klasičnoj se velika pažnja posvećivala klasičnim jezicima (grčki i latinski), dok su u realkama izučavane prirodne nauke. Klasična i realka su mogle biti zasebne gimnazije ili smjerovi unutar realne gimnazije. Prema toj podjeli rađeni su i nastavni planovi.

Nastavni plan gimnazije realnog smjera iz 1929. ¹³									
P R E D M E T I	R A Z R E D I								Svega
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Latinski jezik	-	-	-	-	4	4	3	3	14

Unifikacija nastavnih planova završena je školske 1930/31. godine i otada sve gimnazije Kraljevine Jugoslavije rade po jednom jedinstvenom nastavnom planu. Bosanskohercegovačke državne gimnazije postaju realne gimnazije.

Nastavni plan za državne gimnazije nakon unifikacije 1930/31. godine ¹⁴									
P R E D M E T I	R A Z R E D I								Svega
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Latinski jezik	-	-	-	-	4	4	3	3	14

Ukoliko je gimnazija imala klasični smjer, nastavni plan iz 1930. godine se razlikovao od ostalih smjerova, što nam govori sljedeća tabela:

Nastavni plan Prve državne realne gimnazije klasičnog smjera u Sarajevu iz 1930. ¹⁵									
P R E D M E T I	R A Z R E D I								Svega
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Latinski jezik	5	5	4	4	5	5	4	4	36
Grčki jezik	-	-	4	4	4	4	4	4	24

Poslije završene unifikacije nastavni plan nije se mijenjao do 1940/41, kad je pretrpio ponovne izmjene koje su se odnosile na njemački, francuski i italijanski jezik. Do tada su gimnazije uglavnom radile po jedinstvenom planu prikazanom u gornjoj tabeli. Ukoliko je i bilo nekih odstupanja, ona su bila u pogledu broja časova ili prekida izvođenja nastave iz nekih predmeta. Uzrok tome je bio nedostatak nastavnog kadra.

¹³ *Prosvetni glasnik*, god. 1936, str. 1136.

¹⁴ Đorđe Pejanović, citirano djelo, str. 211.

¹⁵ Đorđe Pejanović, citirano djelo, str. 220.

Nastavni plan i program Druge državne realne gimnazije u Sarajevu, koja je imala realnogimnazijsko i realno odjeljenje bio je isti kao i kod Prve državne gimnazije. Prva i Druga ženska realna gimnazija u Sarajevu su radile po istom nastavnom planu i programu kao i muške, samo je njihov bio nadopunjen predmetom ručni rad (u prvom i drugom razredu po dva časa). Niža realna gimnazija u Sarajevu (osnovana 1916/17) radila je po nastavnom planu kao i niži razredi Velike realke u Banjoj Luci. Latinski jezik se izučavao u prvom i drugom razredu po 6 časova, a u trećem po 5 časova nedjeljno. Velika realka u Banjoj Luci se od 1912. godine vremenom preobrazavala u realnu gimnaziju. Sa Zakonom o srednjim školama iz 1929. godine u njoj se izvodi nastava kao i u ostalim realnim gimnazijama u BiH. Ženska realna gimnazija u Banjoj Luci otvorena je 1935. godine kao niža, a 1939. je pretvorena u potpunu. U njoj se radilo po nastavnom planu Ženske realne gimnazije u Sarajevu. U Bihaću je 1911/12. otvorena klasična gimnazija, koja će se od 1918/19. godine postepeno transformisati u realnu. Nastavni plan se mijenjao, a poslije ujednačavanja 1930/31. sličan je kao i u ostalim bosanskohercegovačkim gimnazijama. Državna realna gimnazija u Mostaru imala je svoju tradiciju još od vremena austrougarske vladavine. Pred završetak rata imala je samo šest razreda, a od 1919/20. ponovo postaje potpuna gimnazija, koja radi po često mijenjanim planovima, a od 1930/31. po istom kao i ostale gimnazije. Državna realna gimnazija u Tuzli iz šestorazredne opet izrasta u potpunu realnu gimnaziju 1919/20. godine. Radila je po istim nastavnim planovima i programima kao i ostale gimnazije. Gimnazija u Prijedoru od svog osnutka 1920. godine radi kao niža (nepotpuna), a od 1935. kao potpuna realnogimnazijska, po nastavnim planovima i programima važećim za sve državne gimnazije. Bijeljina je gimnaziju realnogimnazijskog smjera dobila 1919. godine, koja se mijenjala iz potpune u nepotpunu, a 1935. godine definitivno postaje potpuna. I ona je u toku svog postojanja prošla kroz mnogobrojne reforme planova i programa, da bi nakon sprovedene unifikacije 1930/31. radila po jedinstvenom planu, kao i sve ostale gimnazije. Sličnost u nastavnim planovima i programima sa drugim državnim gimnazijama imala je i Realna gimnazija u Trebinju, koja je 1925. iz trgovačke škole pretvorena u nižu (nepotpunu), a 1935. u potpunu gimnaziju. Nepotpune realne gimnazije u Derventi, Brčkom, Bos. Gradišci, Livnu, Foči, Gacku i u Stocu do svog zatvaranja 1929. godine radile su po planu i programu nepotpunih gimnazija iz 1924/25. godine, po kojim se nije učio latinski jezik. Jedino gimnazija u Gradišci nije zatvorena 1929. godine, već je radila neprekidno, kao nepotpuna, za sve vrijeme Kraljevine Jugoslavije.

Nastavni plan Prve državne realne gimnazije u Sarajevu ¹⁶												
Predmeti	Zajednička osnova				V		VI		VII		VIII	
	I	II	III	IV	rg	r	rg	r	rg	r	rg	r
Latinski jezik	-	-	-	-	4	-	4	-	3	-	3	-

¹⁶ Đorđe Pejanović, citirano djelo, str. 219.

U Bosni i Hercegovini u periodu od 1918. do 1941. godine radi nekoliko konfesionalnih gimnazija koje su već ranije spomenute. Sve one u novonastaloj državi dobijaju pravo javnosti, čime se izjednačavaju sa državnim gimnazijama, što je iziskivalo i njihovo prilagođavanje državnim nastavnim planovima i programima. Dok su se državne gimnazije vremenom transformisale u realne opšteg tipa, konfesionalne su ostale klasične gimnazije, u kojima se veliki značaj pridavao izučavanju klasičnih jezika (latinskog i grčkog).

U Naredbi Pokrajinske uprave za BiH iz 1922. stoji da je ministar prosvjete konfesionalnim privatnim gimnazijama odobrio učenje latinskog i grčkog u onoj mjeri u kojoj su se ti jezici učili i prije nastavne reforme u šk. 1919/20. godini. Na osnovu prijašnjeg nastavnog plana i nastavnog plana koji je bio na snazi u državnim srednjim školama u BiH, izrađen je nastavni plan za konfesionalne srednje škole u BiH, koji stupa na snagu sa šk. god. 1922/23. i to samo za prvi razred. Ostali razredi rade po starom nastavnom planu državnih gimnazija. Kasnije se sukcesivno uvodi novi plan i za ostale razrede. Za one učenike koji po nastavnom planu ne bi učili latinski, a koji bi im trebao za daljnje bogoslovne studije, ostaje mogućnost neobli-gatnog učenja latinskog jezika. Time se nametnula potreba diferencijalnih ispita za one učenike koji bi prelazili u gimnaziju klasičnog smjera i obrnuto.¹⁷

Nastavni plan za konfesionalne gimnazije u BiH za školsku 1922/23. godinu									
PREDMETI	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Sedmično
Latinski	5	5	4	4	5	5	4	5	37
Grčki	-	-	3	3	4	4	4	4	22

Uvođenjem novog nastavnog plana i programa u državnim gimnazijama 1930/31. godine izvršena je reforma i konfesionalnih gimnazija. Tom reformom konfesionalne gimnazije dobijaju dva odjeljenja: klasično i realnogimnazijsko, najprije za prvih šest razreda, a kasnije za svih osam razreda. Po novom nastavnom planu radilo se sve do rata.¹⁸

Nastavni plan konfesionalnih gimnazija u BiH za školsku 1930/31. godinu																
PREDMETI	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII	
	k	r	k	r	k	r	k	r	k	r	k	r	k	r	k	r
Latinski	5	-	4	-	4	-	4	-	5	4	5	4	4	3	4	3
Grčki	-	-	-	-	4	-	4	-	4	-	4	-	4	-	4	-

¹⁷ *Školski glasnik*, Sarajevo, decembar 1922, kom. 8–12, str. 80–81; fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu (od šk. god. 1918/19. do šk. god. 1934/35.)*, Mostar 2011, str. 84–85.

¹⁸ Đorđe Pejanović, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1953, str. 239–240.

Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu osnovala je država 1918. godine, a pohađali su je đaci koji su se spremali za islamsku teologiju ili islamsku teološku akademiju. Zadatak škole je bio obrazovanje vjerskih službenika, a državni interes bio je u spremanju kadra na državnom jeziku. Budući da je ova gimnazija bila državni zavod, podlijegala je zakonima državne prosvjetne politike. Gimnazija je radila po državnim nastavnim planovima i programima, sa jedinom razlikom u izučavanju arapskog i turskog. Nastavni planovi i programi su jednaki do 1926/27. godine, kada se u višim razredima uvodi privremena nastavna osnova i program za realne gimnazije. Tada su arapski, turski i vjeronauka pretrpjeli neke promjene u broju časova. Nova promjena u nastavnom planu, koja je trajala samo godinu dana, ovu školu je zadesila 1929/30. godine. Završenom unifikacijom nastavnih planova i programa 1930/31. godine Šerijatska gimnazija radi po nastavnom planu i programu jednakom za cijelu državu.¹⁹

Iz pregledanih školskih izvještaja vide se neke manje izmjene u broju časova za pojedine nastavne predmete, ali za latinski jezik uvijek je bio isti fond časova (14). U školskoj 1936/37. godini broj časova latinskog jezika povećan je sa 3 na 4 u sedmom razredu, pa je ukupni fond te godine iznosio 15 časova. Isto je bilo i u školskoj 1937/38. godini²⁰, a onda se ponovo vraća na fond od 14 časova.

Nastavni plan Šerijatske gimnazije za 1930/31. školsku godinu ²¹									
P R E D M E T I	R A Z R E D I								Svega
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Latinski jezik	-	-	-	-	4	4	3	3	14

Osim navedenih nastavnih planova koje je vlada donijela za državne i konfesionalne gimnazije, postojao je i nastavni plan koji je važio za skraćenu gimnaziju i realnu gimnaziju. Ministarstvo prosvete je školske 1922. godine uvelo novi školski tip, tzv. skraćenu gimnaziju, kako bi se unaprijedila veoma darovita djeca iz siromašnih porodica. Ova gimnazija počinje sa *Untertertia* ili nižom trećinom gimnazije, a upisuju je učenici sa završenih sedam razreda osnovne škole. Na taj način bi darovita djeca završavala gimnaziju ili realnu gimnaziju za šest godina i nastavljala školovanje na univerzitetu. Nastavni planovi za ovaj školski tip su predstavljeni u sljedećim tabelama:²²

A) Gimnazija

	P r e d m e t i	1. god.	2. god.	3. god.	4. god.	5. god.	6. god.	Svega
3.	Latinski	10	8	7	7	7	7	46

¹⁹ Đorđe Pejanović, citirano djelo, str. 224.

²⁰ Deveti izvještaj Šerijatske gimnazije u Sarajevu i jedanaesti izvještaj Šerijatske sudačke škole u Sarajevu za šk. god. 1936/37, str. 13; Deseti izvještaj Šerijatske gimnazije u Sarajevu za šk. god. 1937/38, str. 11.

²¹ Ibidem, str. 11.

²² *Prosvetni glasnik*, br. 11 i 12, novembar i decembar 1922, god. XXXIX, str. 656.

4.	Grčki	-	-	8	7	7	7	29
----	-------	---	---	---	---	---	---	----

B) Realna gimnazija

	Predmeti	1. god.	2. god.	3. god.	4. god.	5. god.	6. god.	Svega
3.	Latinski	10	8	4	4	4	4	34

Ovim nastavnim planovima se zamjeralo da su preopterećeni, a posebno u nastavi stranih jezika. Smatralo se da su poteškoće suviše velike i da nisu primjerene učeničkoj dobi. U odbranu ovih nastavnih planova izneseni su argumenti da se radi o nastavi za darovitu djecu, da je nastavni plan pažljivo izrađen, da su razredi mali i da predaju najbolji nastavnici. Isticalo se da je važnost ovakvog nastavnog plana više u njegovoj intenzivnosti, nego u njegovoj ekstenzivnosti. Osnovni cilj ovakve nastavne osnove je bio pružiti darovitoj djeci potpuno fundamentalno organizovano obrazovanje i priliku za što ranijim specijaliziranjem iz one oblasti za koju su učenici pokazivali sklonost i darovitost. Time bi se uštedjelo na vremenu, a i učenici po završenom sedmom razredu već imaju neke svoje sklonosti koje nastavnici mogu lako da uvide i procijene, te usmjere u kom pravcu treba takva djeca da se obrazuju. Neki su opet bili mišljenja da takva djeca ne treba da ranije napuštaju osmogodišnju školu, jer su izvrstan primjer i poticaj manje darovitoj djeci. Ono što se vidi iz nastavnog plana za skraćenu gimnaziju i realnu gimnaziju je veliki fond časova iz latinskog jezika, koji je bio znatno veći u odnosu na druge predmete. To jasno govori da se izučavanju latinskog jezika pridavao veliki značaj i da je taj nastavni predmet zauzimao važnu ulogu u procesu obrazovanja u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji).

Nastavne planove i programe, odobrene i neodobrene udžbenike i nastavna sredstva i sve naredbe koje su se odnosile na gimnazije donosilo je Ministarstvo prosvete i objavljivalo ih u svom službenom glasilu (*Školski glasnik*, a kasnije *Prosvetni glasnik*). Nastavni programi su se odnosili na svaki pojedini predmet koji se izučavao, naglašavajući prvenstveno njegovu nastavnu svrhu, a potom izlažući nastavni sadržaj za svaki pojedini razred. Negdje su navođeni preporučeni udžbenici za pojedine razrede i objašnjenja za izradu pismene zadaće.

Bosna i Hercegovina je u novu državu Kraljevinu SHS (Kraljevinu Jugoslaviju) donijela koncept školstva i njegovog uređenja, način izvođenja nastave, planove i programe, kao i udžbenike po kojima se nastava izvodila naslijeđen od Austrougarske monarhije. Nova država teži ka vlastitom konceptu obrazovanja, koji bi bio usklađen na cijeloj njenoj teritoriji, te odmah pristupa donošenju novih nastavnih planova i programa. U početku se radilo po starim nastavnim planovima i programima.

Radi lakše usporedbe i kontinuiranog praćenja nastave latinskog jezika od vremena Austrougarske do nastanka nove države, slijedi analiza nastavnog programa iz 1912. godine,²³ koja navodi na zaključak da nova vlast nije mnogo toga mijenjala

²³ *Školski glasnik*, školski službeni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912, kom. 10–11, str. 196–201.

u programu, već su promjene bile više u nastavnim planovima. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je 1912. godine donijela naredbu kojom se uvodi definitivna nastavna osnova za gimnazije Bosne i Hercegovine. Kao razlog za promjenu nastavne osnove se navodi razvoj nauke i didaktike unazad deset godina, a i promjene koje su uvedene u austrijskim gimnazijama od strane austrijskog ministarstva za bogoštovlje i nastavu 1909. godine. Ta činjenica govori da su se bosanskohercegovačke gimnazije za vrijeme austrougarske okupacije ravnale u svojoj organizaciji i radu prema onim u Beču. Ovim programom se nastoje očuvati humanističke gimnazije (klasične) i uvesti moderni jezici i drugi korisni slobodni predmeti. Težilo se da se nastavno gradivo iz svih predmeta, pa tako i iz latinskog, učini jednostavnijim. To je podrazumijevalo izostavljanje onih gramatičkih partija za koje se smatralo da su zastarjele i beskorisne u didaktičkom pogledu. Izostavljene su pojedinosti beznačajne za predmet i opštu svrhu obrazovanja, čime je gradivo prilagođeno uzrastu učenika. Namjera je bila dati veću ulogu lektiri i to slobodniji način lektire, što se posebno odnosilo na klasične jezike. Nastavni postupak se donekle prepušta i nastavnicima, da sami, prema osnovnim nacrtima, modeliraju nastavu u kojoj bi do punog izražaja došla njihova naučna i pedagoška sprema. Veliki značaj se polaže na zajednički marljivi rad nastavnika i učenika, da bi se postigao bolji uspjeh. Pritom nije izostavljen ni domaći rad, koji bi bio u razumnom obimu, kako bi ga mogli napisati svi učenici. Ovom reformom se očekivao veliki uspjeh i škole i đaka.

Nastavni program za latinski jezik je bio podijeljen na *donji* i *gornji stepen*. Donji se odnosio na prva četiri, a gornji na peti, šesti, sedmi i osmi razred. Na početku svakog stepena je istaknuta nastavna svrha predmeta. Za donji stepen to je bilo usvajanje gramatike potrebne za čitanje lektire i sposobnost u prevođenju lakših tekstova latinskih klasika. Za gornji stepen nastavna svrha je bila sticanje temeljnih znanja iz najboljih djela rimske književnosti i razumijevanje rimske kulture, razvijanje vještine prevođenja lakših tekstova rimskih pisaca i njegovanje stilističke pravilnosti izražavanja. U nastavi je korištena gramatičko-prevodna metoda. Nakon nastavne svrhe slijedi nastavni sadržaj za svaki pojedini razred, sa nedjeljnim brojem časova. Po završenom donjem stepenu učenici bi prelazili u gornji, koji je obuhvatao peti, šesti, sedmi i osmi razred. U skladu sa nastavnom svrhom, u ovim razredima su se ponavljala i utvrđivala gramatička pravila, prevodili latinski tekstovi radi što boljeg stilskog izražavanja, a centralno mjesto je zauzimala lektira. Programom su bila predviđena najpoznatija djela rimske književnosti.

Koliko se i kako radio latinski jezik u gimnazijama u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslavije) saznajemo iz jedne naredbe Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, kojom se izdaju propisi o ispitu zrelosti s olakšicama u gimnaziji.²⁴ Naredba sadrži detaljno ispitno gradivo iz pojedinih predmeta koje učenici polažu kao maturu sa olakšicama. Između ostalih se tu našao i latinski jezik, sa opisom gradiva za koje se

²⁴ *Školski glasnik*, Školski službeni list pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1920, kom. 1, god. XI, str. 10–12.

očekuje da ga ispitanik nauči. Gradivo je obuhvatalo *Gramatiku, Lektiru, Literaturu, Metriku i Starine*. Gramatika se odnosila na raspoznavanje vrste riječi, znanje svih pravilnih i nepravilnih oblika, kako u deklinaciji tako i u konjugaciji, znanje iz sintakse padeža, razlikovanje konjunktivnih sporednih rečenica, *consecutio temporum*, a od konstrukcija *acc. i nom. cum infinitivo*. Lektira je bila određena prema izboru iz rimskih klasika Vladimira Perinovića – I i II dio.²⁵ Literatura je podrazumijevala znanje pojedinih perioda rimske književnosti, a život i rad samo školskih klasika. Metrika je podrazumijevala čitanje u metru i to u heksametru i elegijskom distihu. Starine su se odnosile na istoriju starog Rima i to na uređenje rimske države u doba Republike. Na osnovu rečenog može se zaključiti da je gradivo latinskog jezika za maturu bilo opsežno i iziskivalo je ozbiljan rad i pripremu prije samog ispita. Ono je obuhvatalo kompletan program koji je obrađen tokom cijelog školovanja i kojeg bi na kraju trebalo objedinjeno prezentovati u okviru jednog ispita. Postojala je ozbiljnost u radu, na osnovu koje su traženi i ozbiljni rezultati.

Zemaljska vlada je izdavala i naredbe o uputama o nastavnom postupku po udžbenicima latinskog jezika. Takva jedna uputa iz 1920. godine se odnosila na Latinsku čitanku za III i IV razred gimnazije Nikole Vulića.²⁶ Uputstvo je propisivalo kako i u kojoj mjeri se služiti čitankom. Predviđeno je da se Čitanka za III razred odradi u prvom semestru, sa jasnom podjelom gradiva na nedjelje. Tako su se imenice trebale obraditi za pet, pridjevi i prilozima za dvije, brojevi za jednu, zamjenice za tri, a glagoli za devet nedjelja. Uz svako predviđeno gramatičko gradivo stajala je oznaka stranica iz pomenutog udžbenika koje su se odnosile na isto. Nadalje, sugestija je bila da se kao vježbe uzimaju samo pojedinačne rečenice, a priče da se izostave. Vježbe sa pojedinačnim rečenicama bi trebalo uzimati prema vrsti obrađenog gradiva. U drugom semestru je bila predviđena Čitanka za IV razred istog autora. Vježbe u njoj su, prema uputstvu, bile podijeljene po broju nedjelja predviđenih za njihovu obradu. I ovaj put su izostavljene pripovijetke. Preporuka je bila da se odmah po završetku sa Čitankom za III razred krene sa Čitankom za IV razred. Ukoliko bi bilo vremena i mogućnosti, sugerise se čitanje priča prvo iz III, a potom iz IV razreda, zbog težine teksta. Tekstovi koji bi ostali nepročitani bili bi dobar uvod u pripremu za čitanje klasika u petom razredu školske 1921/22. godine. Uputstvo se završavalo nastavnim postupkom u kom je akcenat i velika strogoća stavljena na ispitivanje riječi, fraza i oblika, kako bi se gradivo savladavalo u kontinuitetu. Smatra se da samo prevođenje neće predstavljati poteškoću zbog zrelosti učenika. Kako čitanka ne sadrži rečenice

²⁵ 1. Caesaris, *Comm. de bello Gallico*, VI c. 9–29; 2. T. Livii, *Ab urbe condita*, lib. XXI, c. 1–15/1 (Drugi punski rat. Uzroci i povod); 3. C. Sallusti Crispi, *Bellum Juguthinum*, I *Predistorija rata sa Jugurtom*, c. 5–30; 4. M. Tullius Cicero: a) *In Catilinam oratio prima*; b) *Cato Maior senectute, O besmrtnosti duše* (c. 21–23); c) *De officiis; Ne škodi drugome*, III, 5, c. 21–26; 5. P. Ovidius Naso, *Četiri doba svijeta; Oproštaj sa Rimom; Životopis pjesnikov*; 6. P. Vergilius Maro, *Aeneis*, lib. I: *Junonin gnjev. Junona i Eol*; lib. II: *Drveni konj Laokoon*; lib. IV: *do Aherona*.

²⁶ *Školski glasnik*, školski službeni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1920, kom 5–6, god. XI, str. 44–45.

na srpsko-hrvatskom, navedeno je da nastavnici sami sastave 2-3 rečenice radi prevoda na latinski. Očekuje se da se te rečenice prevode napamet, a potom diktiraju učenicima radi vježbanja u pisanju. Ostaje nedoumica da li su nastavni programi pravljени prema udžbenicima ili udžbenici prema nastavnim programima. Ali ono što se da uvidjeti je da se nastava latinskog jezika izvodila prema gramatičko-prevodnoj metodi, na maternjem jeziku.

Nastavni program za latinski jezik objavljen u Školskom glasniku iz 1923. godine²⁷ sadrži prvo nastavnu svrhu za *donji stepen*, što se odnosilo na nastavu od prvog do četvrtog, odnosno petog razreda, a potom nastavnu svrhu za *gornji stepen*, što se odnosilo na ostale razrede. Za *donji stepen* je trebalo naučiti pravilne i nepravilne oblike, najvažnije pojave iz oblasti sintakse, riječi koje bi poslužile za prevodenje lakših latinskih tekstova. *Gornji stepen* je podrazumijevao učenje sintakse, obogaćivanje vokabulara, prevodenje težih tekstova, čitanje lektire, izoštravanje stilskog pravilnog izražavanja i upoznavanje rimskog života i kulture. Nakon isticanja nastavne svrhe uslijedio je nastavni sadržaj za svaki pojedini razred, gdje je od šestog do osmog razreda postojala podjela na gimnazijsko i realnogimnazijsko odjeljenje, sa razlikom u broju časova. U četvrtom i petom razredu latinski se učio 5 časova nedjeljno. Nastava je obuhvatala *Nauku o oblicima, Sintaksu i Pismene vježbe*, u šestom razredu se radila *Sintaksa, Prozodija i metrika*, u sedmom *Stilistika*, u osmom ponavljanje *gramatike, stilistike i metrike*, kao i kratak *pregled rimske književnosti*. *Pismene vježbe* su podrazumijevale prepisivanje određenog latinskog štiva za zadaću, kao i prevodenje sa maternjeg na latinski. Svakog tromjesječja su predviđene dvije školske zadaće sa prevodom na latinski. Isto je važno i za peti i šesti razred. U sedmom i osmom razredu su pismene zadaće podrazumijevale prevodenje sa latinskog na srpski ili hrvatski jezik. *Lektira* se čitala od petog do osmog razreda. U petom razredu se preporučuje Kesićeva Latinska čitanka, III dio, odnosno dijelovi koji nisu čitani u prethodnom razredu. Navode se još i: L'Homond, *Viri illustres* ili Corn. Nepos ili Curc. Rufus. Šesti razred: Cezar, *Galski rat*; Salustije, *Rat sa Jugurtom*; Ovidije. Sedmi razred: Ciceron, *Prvi govor protiv Katiline, O starosti i prijateljstvu*; Vergilije, *Eneida*. Osmi razred: Rimski elegici; Horacije; istoričar Tacit. Realnogimnazijsko odjeljenje počinje od petog razreda i egzistira zajedno sa gimnazijskim odjeljenjem. Jedina razlika je u broju časova, jer se u realnogimnazijskom odjeljenju latinski učio 4 časa nedjeljno, a sadržaj nastave je bio isti kao i u gimnazijskom odjeljenju samo u zaostatku gradiva za jedan razred. U svim razredima i odjeljenjima latinske riječi su se učile napamet i tumačila se antička mitologija i zanimljivosti iz antičkog svijeta.

U Prosvetnom glasniku iz 1927. godine²⁸ uz privremeni nastavni plan dat je i privremeni program za nastavne predmete, među kojima je i latinski jezik. Istaknut je

²⁷ *Školski glasnik*, školski službeni list pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, godina XIV, Sarajevo 1923, komad 1-4 (5-12), str. 65.

²⁸ *Prosvetni glasnik*, službeni organ Ministarstva prosvete, broj 8, 1927, god. XLIII, Beograd, str. 440-443.

cilj nastave latinskog jezika, koji se ogleda u što boljem savladavanju gramatike na književnim tekstovima. Osposobljavanje učenika za samostalno prevođenje i razumijevanje latinskog teksta, kako u gramatičkom tako i u misaonom pogledu, bio je glavni zadatak nastavnika. Nastavnik treba da uvede učenika u antičku književnost, kulturu i istoriju na čijim temeljima se razvila cijela današnja civilizacija. Sugerisano je da se obrati pažnja na vezu antičkog naslijeđa sa narodnom istorijom i kulturom i to u saradnji sa nastavom istorije i maternjeg jezika. Zatim je uslijedio nastavni sadržaj za razrede od petog do osmog, sa odvojenim nastavnim sadržajem za sedmi i osmi razred, gdje postoje dva odjeljenja: gimnazijsko i realnogimnazijsko, koje se razlikovalo i u fondu časova. Nastavni program iz 1927. razlikovao se od onog iz 1923. godine, jer se po novom nastavnom planu latinski jezik učio od petog razreda, a podjela na gimnazijsko i realnogimnazijsko je u sedmom i osmom razredu, dok se ranije latinski učio od četvrtog, a podjela na gimnazijsko i realnogimnazijsko odjeljenje je počinjala već od petog razreda. Osim formalnog dijela, novi program sadržajno nije mnogo odstupao od starog programa. Obradivala se *Nauka o oblicima*, *Sintaksa*, *Štivo* (ono u čitankama), *Pismena vježbanja* i *Književna istorija*. *Pismena vježbanja* su bila školska i domaća. Prevodilo se sa latinskog na nastavni jezik i obrnuto. Od drugog tromjesječja bio je obavezan jedan školski zadatak mjesečno sa nastavnog na latinski. Isto se praktikovalo i u šestom razredu: svakog tromjesječja po tri školska zadatka, od kojih je jedan prevođenje basni, anegdota i sl. sa latinskog na nastavni jezik. Sedmi i osmi razred su imali po jedan školski zadatak svakog tromjesječja i on se odnosio u gimnazijskom odjeljenju na prevod sa nastavnog na latinski, a u realnogimnazijskom svakog tromjesječja po dva školska zadatka i samo prevod latinskog teksta. *Čitanke (vježbenice)* za peti razred su pored pojedinačnih rečenica trebale, po preporuci, da sadrže i cjelovite tekstove za vježbanje pojedinih gramatičkih partija i za prevođenje na nastavni jezik. Takođe treba da sadrže i primjere za prevođenje sa nastavnog na latinski jezik. Cjeloviti tekstovi treba da se odnose na vrijeme osnivanja Rima, basne, kraće priče, anegdote, poslovice itd. Preporučuje se pisanje i učenje napamet riječi i poslovice. U šestom razredu nastavlja se rad na rečenicama i cjelovitim tekstovima iz čitanke, a u drugoj polovini godine: *L'Homond*, *Urbis Romae viri illustres* (po izboru) ili podesna hrestomatija prozних pisaca sa ponekom Fedrovom basnom. Sedmi razred je čitao za lektiru Cezara, *Commentarii de bello Gallico* i *Comm. de bello civili*, odabrana mjesta koja se odnose na naše krajeve. Sallustius, *Bellum Jugurthinum* (po izboru); P. Ovidius Naso, *Metamorphoseon libri* i *Tristia* (po izboru). U realnogimnazijskom odjeljenju se čitala ista lektira osim Salustija. Uz lektiru je bilo obavezno tumačenje realija. Osmi razred je za lektiru imao: T. Livius, *Ab urbe condita libri* (po izboru); Cicero, *Orationes in Catalinam* (I ili IV govor) ili *De imperio Cn. Pompei* ili *Pro Archia poeta* ili koji drugi govor ili izbor iz pisama ili *De amicitia*; Izbor iz pisama Plinija Mlađeg; Tacit, izbor iz *Anala* ili *Germanije*; Vergilijeva *Eneida* (II ili IV ili VI pjesma); Horacije, izbor neke lakše pjesme u heksametru. Uz lektiru se podrazumijevalo tumačenje realija sa naročitom pažnjom na staru umjetnost. Realnogimnazijsko odjeljenje je čitalo samo Sallustius, *Bellum*

Juguthinum (po izboru); Ciceronov poneki lakši govor ili pismo; P. Vergilius: *Aeneis* (II pjesma). *Istorija književnosti* se obrađivala u sedmom i osmom razredu u onom obimu koji je zavisio od odjeljenja i broja časova. Gimnazijsko odjeljenje sedmog razreda je učilo karakteristike zlatnog vijeka rimske književnosti i u okviru toga život i djela Cezara, Salustija i Ovidija, dok je realnogimnazijsko učilo ukratko o životu i djelu Cezara i Ovidija. Program za te razrede je upućivao na čitanje dobrih prevoda latinskih i grčkih klasika. U osmom razredu se učilo o podjeli rimske književnosti na periode i najvažnije karakteristike tih perioda (život i djelo Cicerona, Vergilija, Horacija i Tacita). Program je upućivao na čitanje prevoda. Realnogimnazijsko odjeljenje je radilo opšti pogled na zlatno doba rimske književnosti, život i djelo Salustija, Cicerona i Vergilija. Na kraju je stajala napomena da će se, osim navedenih pisaca i njihovih djela, u sedmom i osmom razredu čitati dijelovi (po izboru) iz hrestomatije u kojoj će se nalaziti primjeri iz Plauta, Terencija, Kvintilijana, Seneke, Plinija Starijeg, Svetonija, Svetog Avgustina i drugih, zatim iz Dukljaninove hronike, iz putopisa po našoj zemlji, iz dubrovačkih tekstova (zapisnici Dubrovačkog vijeća, Červine biografije dubrovačkih pjesnika i dr.), iz Helmolda i Saksa Gramatika, kao i iz *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*.²⁹

Prosvetni glasnik iz 1929. godine³⁰ sadrži privremeni nastavni plan i privremeni program za klasično odjeljenje drugog razreda u Prvoj muškoj realnoj gimnaziji u Sarajevu, u Muškoj realnoj gimnaziji u Novom Sadu i u Muškoj realnoj gimnaziji u Subotici. Po tom nastavnom planu nastava latinskog jezika se izvodila 5 časova nedjeljno. Nastavni program nije odstupao od onog iz 1927. godine. Sadržavao je: *Nauka o oblicima, Sintaksa, Čitanka, Pismeni zadaci*. Rad na čitankama se nastavljao kao i u prvom razredu. Postojala je sugestija za učenjem napamet odabranih mjesta i sentenci, kao i tumačenje realija. Za svakog tromjesečja bila su predviđena po tri pismena zadatka. Jedan od njih je podrazumijevao prevođenje basni, anegdota i sl. sa latinskog na nastavni jezik. Iste 1929. godine u *Prosvetnom glasniku* je objavljena Odluka o privremenom nastavnom planu i programu za više razrede realnih gimnazija načelnika Odjeljenja za srednju nastavu Ministarstva prosvete:³¹

Prema odluci SNBr. 33.859 od 13. septembra ove godine iz Privremenog nastavnog plana i programa za više razrede realnih gimnazija (SNBr. 23.921 od 12-VIII-1927.) uzet je za VII razred u školskoj godini 1929/30 nastavni plan realnog otseka (VIIb), samo je broj časova iz latinskog jezika (2) povećan sa 1, te iznosi 3 časa nedjeljno. Stoga

odlučujem:

²⁹ Ibidem, str. 443.

³⁰ *Prosvetni glasnik*, službeni organ Ministarstva prosvete, br. 10, oktobar 1929, god. XLV, str. 854–856.

³¹ *Prosvetni glasnik*, službeni organ Ministarstva prosvete, broj 11, novembar 1929, god. XLV, str. 922.

da se za latinski jezik u realnim gimnazijama za školsku 1929/30 g. uzme program koji je propisan za realni otsek (VIIb), s tim da se lektira iz propisanih dela poveća otprilike utoliko, ukoliko se ima nedeljno jedan čas više.

Bosna i Hercegovina je prešla dug put u razvoju školstva od turskog perioda, kada je školstvo bilo slabo ili gotovo nikako razvijeno, a nastavni planovi i programi nisu postojali. Radilo se prema udžbenicima i prilagođavalo njihovom sadržaju u nastavi, kao i samostalnosti u izboru gradiva samog nastavnika. Za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine stvari se u školstvu polako dovode u red. Doneseni su zakoni koji su se odnosili na školstvo, kao i zajednički programi. U programima se vlast ugledala na one iz Hrvatske i Slavonije i od njih je preuzimala i udžbenike, većinom štampane u Zagrebu. Nastavljeno je sa ustaljenom praksom da je udžbenik predložak po kom se radio program i na taj način diktirao njegov sadržaj i koncept. Austrougarska je 1849. godine objavila Nacrt organizacije gimnazija i realnih škola u Austriji, prema kome su radile i one u ostatku okupirane teritorije (Hrvatska sve do 1929. godine i Bosna i Hercegovina). Po tom nacrtu gimnazije umjesto šest imaju osam razreda, škole su dužne u godišnjim izvještajima objavljivati nastavne planove i programe po razredima i predmetima, imena nastavnika, imena učenika po razredima, često i tumačenje nastavnih programa od strane upravitelja škola, kao i stručne članke nastavnika; nastava je izvođena na maternjem jeziku umjesto na latinskom i uveden je njemački radi lakšeg sporazumijevanja unutar Carstva.³² Bosansko-hercegovačke gimnazije su radile direktno po uzoru na austrijske ili indirektno na hrvatske gimnazije. U nastavi stranih jezika korištena je gramatičko-prevodna metoda, čije centralno mjesto zauzima gramatika, potom prevođenje, putem kojeg su se uvježbavala gramatička pravila i, na kraju, čitanje književnih tekstova. Prema toj metodi su bili koncipirani udžbenici, a prema njima opet rađeni programi. Iz nastavnih programa saznajemo da se, osim gramatike, velika pažnja posvećivala lektiri, kako školskoj tako i privatnoj pod nastavničkim nadzorom. U nastavnom procesu vodilo se računa o svim pedagoškim i didaktičkim novinama kako bi se nastava što bolje izvodila i kako bi učenici što lakše usvajali i primjenjivali stečena znanja.

Nova država, Kraljevina SHS (Kraljevina Jugoslavija), nasljeđuje ustrojstvo školstva i način rada, nastojeći da ih tokom niza godina reformiše i prilagodi svojim državnim potrebama. Reforme su se odnosile na školske zakone, nastavne planove i programe. Programi se ne razlikuju umnogome od onih iz austrougarskog perioda i dalje se nastava latinskog jezika izvodi veoma ozbiljno i studiozno. Učenicima se postavljaju visoki zahtjevi u savladavanju gradiva. Na osnovu analiziranih nastavnih planova i programa može se vidjeti da latinski jezik i dalje zauzima važno mjesto u obrazovnom sistemu nove države, pa samim tim i Bosne i Hercegovine. Nastava je pretrpjela samo neke formalne korekcije koje su se odnosile na fond časova s obzirom na bifurkaciju i trifurkaciju gimnazije. Klasični jezici se i nadalje uče u klasič-

³² Sanja Radanović, *Udžbenici njemačkog jezika u Bosni i Hercegovini od 1878–1918. godine*, 2007, str. 104–105.

nim gimnazijama sa velikim brojem časova, u realnim opšteobrazovnog tipa taj se broj redukuje, dok se u realkama latinski uopšte ne uči. Iz nastavnih programa se vidi da je nastava, bez obzira na fond časova, izvođena ozbiljno i detaljno. Nastavna metoda je gramatičko-prevodna, jer se prvo detaljno učila gramatika, a onda su se naučena gramatička pravila primjenjivala na rečenice i tekstove koji su prevedeni u oba smjera – sa latinskog na maternji i obrnuto. Velika pažnja je posvećivana čitanju lektire, uglavnom rimskih klasika. U okviru lektire izučavana je i istorija književnosti, kako bi se stekao bolji uvid u pojedine periode rimske književnosti, u književne rodove, pojedine pisce, njihov život i djela. Takođe se pažnja poklanjala i istoriji Rima, sa posebnim osvrtom na istorijske događaje vezane za naše krajeve, a nisu bile izostavljene ni zanimljivosti i realije. Riječi i sentence su učene napamet kako bi se olakšalo prevođenje i kako bi nastava tekla u kontinuitetu, jer propušteno bi bilo teško nadoknadivo s obzirom na količinu gradiva i zadataka koji su postavljeni pred učenike sve do samog maturalnog ispita. Ostalo je nejasno da li su i dalje udžbenici diktirali programe ili su programi prilagođavani udžbenicima. Ministarstvo prosvete je davalo i uputstva za korištenje nekih udžbenika, iz kojih se vidi da nekad udžbenici nisu pratili program, pa je nastavnicima sugerisano kojim redoslijedom da se postupa u primjeni udžbenika. I sami nastavnici su u izvođenju nastave imali izvjesnu slobodu, koja se odnosila na izbor čitanih djela ili poglavlja pojedinih pisaca, na izbor primjera za prevođenje, kao i u samostalnom sastavljanju onih koji se nisu nalazili u udžbeniku a bili su predviđeni nastavnim programom.

Bez obzira na sve, na osnovu istraženih dokumenata i njihove analize zaključujemo da je latinski jezik u školstvu BiH od 1918. do 1941. godine zauzimao ozbiljno mjesto i imao važnu ulogu u gimnazijskom obrazovanju.